

Фразеологізми як мовне багатство (на матеріалі творів В. Нестайка)

Н. В. Вірич

Одеська державна академія технічного регулювання та якості, Одеса, Україна

Paper received 30.03.18; Accepted for publication 05.04.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-161VI48-16>

Анотація. У статті досліджено особливості фразеологізмів у творчості В. Нестайка. Особливу увагу звернено на функціонування фразеологізмів у його прозі. Поглиблено та розширено уявлення про художню специфіку творів письменника. У розвідці з'ясовано, що твори В. Нестайка, у яких майстерно використано фразеологізми, пробуджують мотивацію до світо- і самопізнання, до творення добра і самовдосконалення, сприяють інтелектуальному і емоційному розвитку юної особистості-реципієнта.

Ключові слова: художній світ, фразеологізми, духовні цінності, особистість, самопізнання.

Прогрес сучасного життя зумовлює необхідність звернутись до проблем становлення особистості у її взаємозв'язках із буттям. З літературної, лінгвокультурної спадщини актуалізується багатовіковий досвід, який світоглядними позиціями і духовними імпульсами сприяє поступовому входженню людини в соціум. Досвід значною мірою репрезентовано через культурні коди, зокрема через мистецтво слова. Тож роль художнього слова у формуванні духовно спрямованої свідомості етнонаціонального організму важко переоцінити. Особливо у сьогоднішній, коли мова постає дієвим духовним чинником, актуальність нашої розвідки стає очевидною.

Різномасштабні підходи до вивчення фразеологізмів репрезентовано в працях В. Русанівського, О. Материнської, В. Німчука, О. Селіванової та ін. (досліджено соматичний компонент фразеологічних одиниць); А. Івченко, А. Вежицької, В. Телі та ін. (розглянуто психологічно-емоційні стани у фразеологізмах); В. Папіш, Л. Авксентьєва, І. Гнатюка (висвітлено особливості фразеологічного аспекту в художній літературі). Однак проблема дослідження фразеологізмів потребує уваги наукової спільноти й донині, зокрема в художніх творах В. Нестайка.

Мета розвідки – дослідити особливості фразеологізмів у прозі В. Нестайка.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких питань:

- простежити функціонування фразеологізмів у творчості В. Нестайка;
- поглибити та розширити уявлення про художні особливості творчості В. Нестайка.

Якщо мова – «оселя буття», якщо «не ми володіємо мовою, а мова володіє нами <...> і, нарешті, якщо мова – «помешкання ... сутності людини» [1, с. 404-419], у чому переконує нас логіка міркувань і неспростовність аргументації одного з найбільших європейських філософів минулого століття М. Гайдеггера, то можна припустити наступне: актуалізація народної і художньої поетичності полягає насамперед у тому, що моделює образну картину світу, здатну формувати світоглядні орієнтири, якими особистість керуватиметься впродовж життя.

Наразі феномен слова і його дії на людину, а особливо у ранньому віці, коли душа і тіло знаходяться в природній гармонії і формуються як єдність, виявляється співзвучним соціокультурним потребам сьогодення. Оскільки мова – це простір нашого існування:

як мислимо, як говоримо, наскільки правдиві наші слова і думки – так і живемо.

Людина не є ідеальною, у будь-кого, навіть із стійкими морально-ціннісними орієнтирами, можна знайти недоліки. Кожна людина має потребу у спілкуванні, однак інколи спілкування переливається у пересуди. Досить багато тих, хто ласий до них, хоч жодному не до душі чути плітки про себе за спиною.

Варто зауважити: людина, що займається цією одіозною справою вже – злотворець. Пам'ятаймо: «Слово як криця, ранило гостріше меча», «Гірше болить від язика, як від ножа» [7, с. 247].

Здатність завдавати болю іншим характеризує пліткаря як безсердечного, бездушного. Це знаходить відображення й у фразеологізмах: «ужалить в серце», «серце кам'яне», «душа не болить», тим самим вказуючи на відсутність таких якостей людини, як любові до ближнього, до оточуючого світу, відповідальності за свої слова, дії.

Поширювач пліток, немов рознощик вірусу, збуджує в соціумі зло й у інших. При цьому іноді люди не усвідомлюють жахливості наслідків, якими бідами і проблемами це супроводжуватиметься. Розгнуданий язик стає на заваді у взаєминах між представниками соціуму, і, як наслідок, є перешкодою у розвитку власне соціуму (в широкому розумінні). Народна мудрість застерігає: «Млин меле – мука буде: язик меле – біда буде» [3, с. 136].

Язык репрезентується не лише як «джерело небезпеки», а й як «джерело брехні»: «Язык кісток не має, тому брехню спітає» [7, с. 248].

Брехня й поширювання пліток, обмовлення – це злотворче знаряддя, яке люди використовують усвідомлено для здійснення своїх мерзенних справ. А особа, схильна поширювати навіть без лихих намірів плітки, часто досягає тієї ж мети. Якщо ж людина обмовляє, то не досягне гармонії ні в родині, ні в соціумі (ні з довколишнім світом, ні сама з собою). Суголосну позицію прослідковуємо і у фразеологізмах, зокрема «Довгий язик – драбина, по якій лихо в дім заповзає» [7, с. 248].

Кожен повинен пам'ятати про загальнолюдські цінності. Вчені-філософи й соціологи визначають зпоміж них, що мають неперехідне значення для людини як духовної особистості, так звані «вічні цінності», до яких належать пізнавальні, моральні та естетичні, які в усі часи й періоди зберігають свою значущість. Найвищим їхнім проявом є Істина, Добро, Лю-

бов, Краса, оволодіння якими є запорукою справжнього щасливого (гармонійного) буття.

До того ж Людину в собі потрібно постійно й наполегливо вибудовувати, у цьому й оприявнюється духовна сила. Праця душі увінчує красу товарищескості, порядності.

Варто підкреслити, що є люди, які ніби на перший погляд лише невинно сприймають негативну (енергетично зіпсовану) інформацію, або ще гірше, не розпізнавши плітку, стають на бік винуватця конфлікту. Такі люди ні чим не кращі за пліткарів. Варто докласти зусиль «прикусити язика» і припинити пліткарство. Дорослі не повинні давати шанс вирувати пліткам у родині, адже діти схильні до наслідування. Підростаюче покоління варто зорієнтувати на добродушність, яка проявляється й у чуйному відгуку про іншу людину.

Як бачимо, язик має могутню силу впливу. І судження у фразеологізмах набувають філософського звучання: Язык як засіб керування життям.

У різні часи художники слова відкривали все нові й нові ідейно-естетичні цінності. Народнопоетичність – потужне джерело для художньої літератури, зокрема живить її образами, мотивами та ін. Тож фольклор як невід’ємна грань творчості визначних митців сприяє підсиленню оприявлення авторської есенції, збагаченню художнього арсеналу.

До когорти кращих письменників належить В. Нестайко, твори якого здатні повноцінно впливати на становлення юної особистості. Значний і вагомий творчий доробок був оцінений ще в ранній творчості письменника, його твори перекладено двадцятьма мовами.

Мовна галерея творів В. Нестайка багатогранна і барвиста, його твори уводять у світ пізнання, світ, у якому репрезентовано особистість, соціум, навколишнє середовище, їх взаємозв’язки.

Стиль автора напрочуд «комунікабельний». Найчастіше це розповідь від імені певної дійової особи, зазвичай, хлопчика, прийом, що створює ауру абсолютної довіри. Художня історія розгортається переважно у «персональному модусі головного героя» [6, с. 185].

У романі-трилогії про двох друзів «Тореадори з Васюківки» нараторами виступають Павлуша Завгородній (у двох перших повістях) та його товариш Ява Рень (в останній). Цікавим у цьому зв’язку видається нам наступний епізод: «Іван Васильович стрекоче, як з кулемета, – думки ледве встигають за його словами, а інколи якась думка й не дожене, і летить слово з уст Івана Васильовича таким собі легким метеликом без жодного змісту» [5, с. 355].

У пригодницькій повісті «Загадка старого клоуна» мову веде Степан Наливайко, котрий звертаючись до уявного реципієнта, охарактеризував себе так: «Я сказав вам, що в мене усміхнені очі? То правда. У мене весела вдача» [4, с. 4]. Однак життєві повороти сприяють переосмисленню буття. Всеволод Нестайко художньо моделює процес входження (в мікросоціум) в новий шкільний колектив, що постає для Степана кризовою ситуацією. А почався конфлікт у нестайківського героя через «язик».

Життєві кодекси у фразеологізмах репрезентують

не тільки моральну, а й гумористичну складову. Гумор, як найприкметніша риса національного характеру, притаманний і Степану, що передається з покоління в покоління. Пригадаймо, якими щирими словами головний герой подав портрет свого діда: «... був невисокий на зріст, непоказний, але такий гострий на язик, такий дотепник, перший на селі жартун...» [4, с. 8].

Втім жарт при знайомстві з новим колективом виявився невдалим і обернувся для Степана глузом. «– Диви! Язикатий який...», – з нерозумінням і непривітністю сприйняти Степана. Відтак одна невдала репліка породила глибоку тривогу в серці.

Спостережено давно і точно: язик – це орган, від якого можуть боліти всі інші органи людини.

Письменник виходить з того, що характер дитини тільки формується, і від нас, дорослих, залежить, яким він буде. У таких межових ситуаціях рятівним постає мудре народне застереження, зокрема, не раз чує Степаном з уст діда Грицька: «На пасіці не розмахують руками» [4, с. 16], або «Журбою поля не перейдеш, горя не здолаєш» [4, с. 16].

Паремійний фонд мови репрезентує норми культури (у тому числі мовної) поведінки.

У Нестайкових творах цілісний образ персонажа вимальовується поступово, через мозаїку рис і ознак, проявляючись й у діях, роздумах.

Так, Степан Наливайко, обміркувавши свою поведінку, усвідомив: «Якби я не вискакував зі своїми жартами, може б вони й прийняли б мене з першого дня у свій гурт. <...> І потроху-потроху завоював їхню симпатію та прихильність» [4, с. 16].

Підтримкою для Степана стала ще одна людина поважного віку – клоун Чак, який пропонує уявну мандрівку в різні часи. Так, у повісті «Загадка старого клоуна» автор навмисне створює «дорослі» життєві ситуації, в яких кожен із персонажів виявляє своє ество.

Спостерігаючи за подіями більш ніж столітньої давності та за людьми того часу, хлопчик раптом починає розуміти, що доросла людина, якщо вона совісна й чистосердечна, буває дуже подібна до дитини (паралель: Стороженко – Тереза, Стьопа – Гафійка Остапчук), а підла, нечесна дитина нічим не відрізняється від дорослого підлітотника (Слимаков старший та його син Орест – однокласник гімназиста Чака, про якого Стороженко сказав коротко: «Яке коріння, таке й насіння» [4, с. 45]).

Поряд з пізнанням людської нищості, душевного каліцтва й духовної убогості, підлості й жорстокості, хлопчику відкривається й краса співпереживання, самопожертви й взаємодопомоги, (Стороженко, Чак, сам Стьопа під час арешту Стороженка), велич майстерної праці простої людини, що межує з мистецтвом (майстер Йосип, піротехнік Смирнов), краса товарищескості, порядності й шляхетності (однокласники Чака, які мужньо витерпіли покарання, але не виказали товариша, що влучив чорнильницею в ненависних «Фея» і «Фею»; директор гімназії, який не побоявся висловити їм своє шанування за їх порядність...).

У творах В. Нестайко вправно керується й такими засобами розкриття характеру – мовлення, оціночною характеристикою інших персонажів, діалогами, само-

характеристикою. В окремих фрагментах творів зустрічаємося з низкою яскравих фразеологізмів, що характеризують дійових осіб. Ось, наприклад, «Яке їхало, таке й здибало» [4, с. 20]; «Ява міняв професії, як циган коні» [5, с. 189]. Або «Ви не думайте, я тата дуже люблю, але він у нас таки впертий, або, як він сам про себе каже, «абсолютно принциповий» чоловік. Як сказав, то хай каміння з неба падає, а буде так. Сказав – як зав'язав» [5, с. 68], так, суголосна оркестровка семантичних й функціональних характеристик фразеологізмів оприявнює більш рельєфніше героя. Нестайкові герої – це цікаві, з національною родзинкою повнокровні характери.

Фразеологізми, тонко вплетені письменником в художню тканину, репрезентують могутній код національної ментальності. Ось, наприклад: «Я нащадок запорожців. А козаки слів на вітер не кидали» [4, с. 132] – у такий спосіб прозаїк не дає забути власне духовне коріння і про істинні якості людини.

У своїх думках, поглядах К. Ушинський підкреслював: «За змістом прислів'я важливі для <...> навчання тим, що у них, як у дзеркалі, відбилися народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями <...>. У них відбилися всі сторони життя народу» [8].

Фразеологія містить ключі до таємниць розумового універсуму певної культури, особливостей менталітету її носіїв, «вона конденсує в собі весь складний комплекс культури і психології даного народу, неповторний спосіб його образного мислення» [2, с. 76].

У фразеологічному фонді української мови ближньою периферією концепту *язик* – розум, душа, серце.

Образність і виразність художнього світу В. Нестайка подиву гідна, його твори зачаровують новачків. Проаналізована мовна палітра повістей свідчить про значний арсенал художніх засобів і прийомів, спрямованих на репрезентацію функціонально-семантичного поля творів:

– скорочення компонентного складу фразеологізму: «– Вибачте, – кажу я, зовсім спантелечений, – але я думав, що з вами друзі. – Індик думав, – суворо каже Ява і раптом накидає мені на голову якусь ряднину» [5, с. 258]. Подане усічення фразеологізму *індик теж думав, та в суп потрапив* підкреслює уривчастість усного мовлення;

– заміна компонентів фразеологізму для яскравості і колоритності: «– Я й сам же туди ще хлоп'ям колись тікав після того, як батько духу дав за розбиту макітру» [5, с. 172]. Акцентується увага на взаємозв'язку міжпоколінного духу, який містить і активізує заповіді, настанови;

– розширення компонентного складу фразеологізму: «Дорога контрибуціє! Яке в тебе велике і ніжне серце» [5, с. 15] – у загальновідомому фразеологізмі «велике серце» лексема *ніжний* ще більше підкреслює співчутливість.

Фразеологізми – невичерпне джерело сконденсованої мудрості, передачі національної культури. Українську національну специфіку у художній тканині В. Нестайка ілюструють сталі вирази, наприклад, «Червоні як маки, вилазимо ми з-під парти і один за одним чимчикуємо до дверей» [5, с. 181]; «Стояв-стояв, червоний мов рак, а тоді як дав дрiza – тільки п'ятами залопотів» [5, с. 9]; «Бо то ми заварили усю

цю кашу, ми придумали той театр» [5, с. 185]. Або «І ми розуміємо: тепер уже все. Передали куті меду. Вчителі не люблять, щоб їх учили» [5, с. 24]. На підсвідомому рівні, у контексті художніх творів В. Нестайка фразеологізми підсилюють функцію впливу слова на виховання морально-етичних цінностей, на формування особистості певної культури.

Водночас тут помічаємо характерну художньому стилю Нестайка таку ментальну рису як гумор. Справді, особливо багато гумористичних рис набувають ситуації саме в трилогії «Тореадори з Васюківки». Гумор посилюється ще й тим, що ситуація висвітлюється одним із її учасників, чим забезпечується безпосередність, яскравість розповіді. Наприклад, пригадаймо епізод, в якому Ява звертається до цуценяти, яке він взяв із собою на урок: «Не тебе ж питали, а Павлушу. Чого вискочив як Пилип з конопель?» [5, с. 20].

Природа гумору така, що не терпить глянцевої правильності, особливо якщо цей гумор по-народному життєрадісний. Дуже тонко і воістину майстерно вплітає, водночас немов адаптувавши до сучасного реципієнта, народну мудрість: «Ніколи я не бачив діда таким. Завжди він бурчав, лаявся, навіть потиличниками частував, а тут... Ех, краще б він нам вуха нам'яв!» [5, с. 173]. Аналіз тексту творів Нестайка засвідчує, що герої не хулігани. В. Нестайко знайшов свою інтонацію, яка захоплює реципієнта процесом читання, майстерно роблячи його (читача) учасником літературного дійства.

Прозаїк вдало вводить у художній текст відомі вислови, тим самим нагромаджує потенціал їхніх змістів на власний, надаючи йому змістової багатогранності та глибини. Ось, наприклад, «У людини все має бути прекрасне: і обличчя, і одяг, і душа, і думки» [5, с. 324]. Такі посилання також служать для загострення інтересу юної особистості до процесу читання, для активізації інтелектуально-творчого потенціалу.

Варто підкреслити, що низку фразеологізмів підпорядковано відтворенню персонажів у моменти психологічних переживань: «Серце моє мліє і зупиняється...» [5, с. 184]; «Серце моє стискається» [4, с. 13]. Письменнику не обов'язково повністю описувати те чи інше явище, або характеристику людини. Достатньо фокусувати кілька, але суттєвих ознак, які влучно відтворюють внутрішній стан, зокрема страх, тривожність.

Смислове навантаження фразеологізмів особливо яскраво оприявнюється в епізоді про Книша. «Книшеві скарги, звичайно, голові шкоди не завдавали. Але в людей темних викликали до Книша повагу й навіть побоювання – раз чоловік пише, значить силу має. Колись, кажуть, Книша через ті листи навіть розумні люди боялися» [5, с. 83]. У мовній палітрі творів письменника репрезентовано неперевершені зразки дещо простакувато-наївної та водночас природно-мудрої дипломатії: «Якщо він може продати за копійки свою совість, торгуючи нею на базарі, то за хорошу ціну він і Батьківщини не пожаліє». <...> «І жаль, помімаєте, що товариський суд не може присудити виспати, помімаєте, добренько за такі діла <...> по западному полушарію!» <...> «... Той, хто дбає тільки про власну шкуру і свою кишеню, не вартий доб-

рого слова» [5, с. 178]. Такі життєві історії провокують читача до порівняння ситуацій та певних висновків, служать засобом емоційно-етичної оцінки зображуваних ситуацій та додаткової характеристики персонажів.

Тож фразеологізми, як «ранкові» перлини, для нас з раннього дитинства опромінують духовний потенціал, які активують жагу до будівництва краси власної душі. А фундамент такого будівництва передбачає, зокрема, відповідальність за свої (як словесні, так і фізичні) дії перед соціумом, прилучення до дружньої і плідної праці у мікро- та макроколективі, що матиме вектор на загальне добро, на інтелектуальну і духовну активність нації. Загальновідомо: «утвердження високого, істинного, прекрасного – це теж боротьба зі злом».

Отже, у прозі В. Нестайка простежується поліфункціональність фразеологізмів (функція репрезентації внутрішніх якостей людини, емоційно-експресивна функція, оцінна функція, функція створення гумору, функція увиразнення висловлюваного, функція порівняння, функція створення необхідного колориту), що зумовлено створенням того своєрідного, привабливого, комфортного для реципієнта художнього світу.

Твори В. Нестайка, у яких майстерно використано фразеологізми, пробуджують мотивацію до світо- і самопізнання, до творення добра і самовдосконалення, сприяють інтелектуальному і емоційному розвитку юної особистості-реципієнта, збагачуючи її внутрішній світ.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського [пер. з нім. А. Богачова, І. Іващенко, К. Ткаченка]. – Київ: Курс, 2008. – 536 с.
- [2] Баран Я.А. Фразеологія в системі мови/ Я.А. Баран. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
- [3] Народ скаже – як зав'яже: українські народні прислів'я, приказки, загадки / [Упоряд. Н. С. Шумада]. – К.: Веселка, 1973. – 232 с.
- [4] Нестайко В. З. Загадка старого клоуна: повість / В. З. Нестайко. – К.: Країна Мрій, 2010. – 272 с.
- [5] Нестайко В. З. Тореадори з Васюківки: трилогія про пригоди двох друзів / В. З. Нестайко. – 9-те вид. – К.: «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2008. – 544 с.
- [6] Папуша О. М. Способи регулювання наративної інформації в дитячій літературі: фокалізація // *Studia methodologica*. – 2005. – Вип. 16. – С. 182–197.
- [7] Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [Упоряд. М. М. Пазяк]. – К.: Наукова думка, 1990. – 528 с.

REFERENCES

- [1] It movi classics from Plato to Noam Chomsky [per. s nem. A. Bogachova, And. Ivashchenko, K. Tkachenka]. - Kyiv: Course, 2008. - 536 p.
- [2] Baran J. A. Phraseology in the system movi/ J. A. Beran. - Ivano-Frankivsk: Lileya-NV, 1997. - 176 p
- [3] People say the Yak head ordeal: Ukrainian folk privs I, prikasky, riddles / [Sorted. N. S. Sumida]. - K.: Veselka, 1973. - 232 p.
- [4] Nestayko., V. Z. Riddle of the old clown : a novel. – K. : Dreamland, 2010. – 272 p.
- [5] Nestayko V. Z., Toreadori s Vasuki : be useful trilogy about two friends / Z. V. nestayko. - 9 views. - Q: A-BA-BA-GA-LA-MA-GA, 2008. - 544 p.
- [6] Papusha O. M. Can reguluvannya narrative formats in children's world literature : focusasia // *Studia methodologica*. - 2005. – VIP. 16. – S. 182-197.
- [7] I prishlu that prikasky. Man. Birthplace of life. Risi character / [Focus. M. M. Pathak]. - K.: Naukova Dumka, 1990. - 528 p.

Phraseological units as a linguistic wealth (based on the material of V. Nestayko's works)

N. V. Virich

Abstract. The article studies peculiarities of the phraseological units in the works by V. Nestayko. Special attention is paid to the functioning of phraseological units in his prose. Deepened and expanded the idea of the artistic specificity of the writer's works. In the article it is found out that V. Nestayko's works in which phraseology is skillfully used awaken motivation to world - and self-knowledge, to creation of good, self-improvement, promote intellectual and emotional development of the young personality-the recipient.

Keywords: художественный мир, фразеологизмы, духовные ценности, личность, самопознание.

Фразеологизмы как языковое богатство (на материале произведений В. Нестайко)

Н. В. Вирич

Аннотация. В статье исследованы особенности фразеологизмов в творчестве В. Нестайко. Особое внимание обращено на функционирование фразеологизмов в его прозе. Углублено и расширено представление о художественной специфике произведений писателя. В статье выяснено, что произведения В. Нестайко, в которых мастерски использованы фразеологизмы, пробуждают мотивацию к миру - и самопознанию, к созиданию добра, самосовершенствованию, способствуют интеллектуальному и эмоциональному развитию юной личности-реципиента.

Ключевые слова: the artistic world, phraseological units, spiritual values, personality, self-knowledge.